

УДК 334:655.41(477)''19''

Віктор Шнак,

кандидат історичних наук, доктор філософії в галузі економіки,
професор кафедри журналістики Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова

Становлення та розвиток поліграфічного бізнесу незалежної України

У статті автор в історичному контексті аналізує формування поліграфічного бізнесу незалежної України, складової видавничої галузі. Досліджуються приватизаційні процеси, інші джерела створення української поліграфії, основні фактори впливу на процеси утворення та розвитку поліграфічного підприємництва.

Ключові слова: поліграфія, держава, приватизація, мале підприємництво.

У розвинутих країнах видавнича справа як різновид підприємницької діяльності є одною з найбільш популярних та комерційно доцільних. Саме такі сподівання мали 1991 р. і молоді українські видавці-бізнесмени, і досвідчені директори державних видавничих комбінатів. Перші роки існування незалежної держави підтверджували їхні сподівання — поліграфічні підприємства були "завалені" видавничими замовленнями, а виготовлена продукція миттєво розкупалась. Особливо бурхливими темпами розвивалося книговидавництво. Але уже тоді було зрозуміло, що осмислене використання могутнього потенціалу книги можливе лише за наявності виваженої, логічно та послідовно вибудованої у часі цілісної стратегії розвитку видавничої справи. На жаль, цього зроблено не було. Не маючи єдиної основи та чітко окресленої перспективи, чисельні законодавчі акти, які приймалися упродовж усіх 22 років на рівні різних гілок влади, не змогли суттєво вплинути на стан вітчизняного книговидавництва та кардинально поліпшити його.

Аналізу тенденцій розвитку підприємництва у видавничо-поліграфічній галузі України присвятили свої роботи Б. Дурняк, О. Мельников та А. Штангрет "Видавничо-поліграфічна галузь України: стан, проблеми, тенденції", Г. Глотова "Організація і економіка книговидавництва", А. Штангрет та В. Шляхетко "Сучасні тенденції розвитку підприємництва у видавничо-поліграфічній галузі України", Р. Машталер "Экономика полиграфической промышленности", І. Оліференко "Поліграфія у сучасній Україні", М. Тимошик "Зародження та етапи поширення друкарства в світі", "Українські друкарі та їхня роль у ствердженні вітчизняної школи редагування і видавничої справи" та інші фахівці галузі. Однак швидкоплинні соціально-політичні та техніко-технологічні зміни, що відбуваються в країні, актуалізують проблеми галузі й змушують науковців до аналізу і пошуку причин наявного стану справ.

За часів СРСР видавництва були державними. Усі процеси, що відбувалися в галузі жорстко планувались і контролювались. У 1966—1985 рр. випуск книжкових видань в Україні здійснювало 24 видавництва [1]. Наприкінці 80-х книги випускали 26 видавництв як державних, так і громадських організацій ("Молодь", "Наукова думка", "Радянський письменник"), 51 головна організація, яким були надані видавничі права, 25 редакційно-видавничих відділів облполіграфвидавців. Ці видавництва були потужними, володіли монополісними правами на видання [2, с. 129].

УРСР, як і весь Радянський Союз, жила в умовах тотального книжкового дефіциту, за винятком партійно-ідеологічної літератури. Ситуація почала змінюватися з початком у країні демократичних перетворень як у сфері політики, так і економіки. Кардинальні зрушення відбулися з проголошенням незалежності. У 2000 р. працювали 35 видавництв, видавничих організацій державної форми власності та 367 видавництв і видавничих організацій інших форм власності, у 2002 р. — 48 видавництв, видавничих організацій державної форми власності та більш ніж 1200 видавництв і видавничих організацій інших форм власності [1]. Станом на 01.07.2013 р. до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 5446 суб'єктів видавничої справи. 1693 суб'єкти видавничої справи займаються лише видавничою діяльністю, 674 — виготовленням видавничої продукції; 357 — розповсюдженням видавничої продукції. Решта суб'єктів видавничої справи поєднують два—три види діяльності у видавничій справі, а саме: 971 суб'єктів видавничої справи займаються видавничою діяльністю і виготовленням видавничої продукції, 751 — видавничою діяльністю і розповсюдженням видавничої продукції, 35 — виготовленням і розповсюдженням видавничої продукції, 965 — видавничою діяльністю, виготовленням і розповсюдженням видавничої продукції [3].

Статистичні дані свідчать про те, що приватизаційні процеси фактично оминули видавців. Розбудова галузі відбувалася, в першу чергу, завдяки створенню нових видавничих і поліграфічних підприємств. Лівову частку серед них становлять підприємницькі структури з приватною формою власності. 85,3%, у загальній структурі видавничих підприємств, а у структурі поліграфії — 88,9%. У загальній кількості суб'єктів господарювання у видавничій справі малі підприємницькі структури займають понад 94%, а у поліграфічній діяльності — понад 91% [4, с. 221—222]. Загальне зростання кількості малих підприємств у видавничій справі відображає основні тенденції розвитку економіки країни.

Але повернімося на чверть віку назад. Відбувся справжній вибух видавничої активності у роки горбачовської "перебудови". Період особливо характерний появою малих приватних видавничих, поліграфічних та книготорговельних фірм, зорієнтованих, передусім, на ринковий попит. Для них

книга насамперед була товаром. Їм притаманні всі ознаки малих виробничих підприємств, що виробляють і реалізують товарну продукцію.

На початку 90-х рр. було офіційно проголошено курс на ринковий характер побудови економіки. Перші рішучі кроки на шляху до відкритого суспільства на базі ринкової економіки стали відчутним поштовхом для заснування малих підприємств — почала створюватися система приватних товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних тощо. Прості схеми їхньої організації, зрозуміле спрощене оподаткування, практична відсутність конкуренції сприяли цьому процесу. Потік заяв на створення підприємств був такий, що виконавчій владі доводилося створювати спеціальні підрозділи для реєстрації нових організацій. Серед найпоширеніших напрямів діяльності, крім торгівлі і посередництва, виділялася видавнича справа, насамперед — у галузі періодики. Йшов процес нагромадження капіталу, виникла конкуренція. Створювалися виробничі приватні колективи, які інстинктивно заповнювали слабкі місця командної економіки.

Це — період напрацювання вітчизняної законодавчої бази, проведення малої приватизації, конституювання організацій державної підтримки, відкриття міжнародних фондів допомоги малому бізнесу. Саме тоді було прийнято Закони України "Про підприємництво", "Про власність", "Про господарські товариства", "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції" тощо. Але якісні зрушення у сфері малого бізнесу виявилися вкрай незначними. Знову ж таки, це було спричинене широким спектром політичних і соціально-економічних чинників.

Переважає більшість книжкових і газетно-журнальних видань і до сьогодні друкується на базі спеціалізованих державних підприємств, бо вони мають великі виробничі й допоміжні площі, достатню інфраструктуру тощо. Оцінюючи ситуацію в поліграфічній сфері, слід наголосити на тому, що вона залишається складною, неоднозначною та суперечливою. Як і в усьому вітчизняному виробництві, тут не вистачає обігових коштів, тиснуть непомірні податки, високі кредитні ставки, дається взнаки низька платоспроможність населення і юридичних осіб, через що падає попит на поліграфічну продукцію і зростає дебіторська заборгованість. Низькою є завантаженість виробничих потужностей.

Більшість друкарень, збудованих ще за Радянського Союзу, застаріла морально і фізично. Обладнання, виготовлене на використанні старих технологій, не може задовольнити потреби видавців у продукції європейського гатунку. Рік-у-рік державний бюджет не передбачає коштів на придбання нового устаткування й на технічне переоснащення поліграфічних підприємств, а брак обігових коштів не дає змоги їм власними силами вирішити питання технічного, технологічного переоснащення, заміни або відновлення засобів виробництва. Украй зношене обладнання не дає можливості виробляти конкурентоспроможну продукцію ні за якісними, ні за вартісними показниками, через що зменшується кількість замовників, падають обсяги виробництва, підприємства працюють на 30—40% своєї потужності, скорочуються робочі місця. Лише для заміни старих газетних ротативних машин державних газетно-журнальних видавництв потрібно до 100 млн доларів США [5].

В останнє десятиліття у поліграфічному секторі економіки окреслилася тенденція до збільшення кількості господарюючих суб'єктів. Станом на 01.07.2013 р. налічується 2645 таких підприємств різної форми власності [3]. Всього зменшується частка державних компаній, і це свідчить про те, що поліграфія дедалі більше відходить від монополізму і створює реальне конкурентне середовище.

Але не завжди перетворення державних підприємств і об'єднань на різного роду товариства і, як наслідок, виведення їх із централізованого галузевого принципу управління та зміни форми власності гарантують позитивні наслідки. Експеримент з ДАК "Укрвидавполіграфія", основні завдання якої — підвищення ефективності державного управління у системі видавничої підготовки, поліграфічного виконання та розповсюдження друкованої продукції, здійснення єдиної технічної політики, організація та координація робіт, пов'язаних з виробництвом і впровадженням нової техніки, розроблення і застосування передових технологій у цій сфері, виявився не зовсім вдалим. Програмну мету на поточний момент компанія не реалізувала. Багато структурних підприємств мають недосконалий менеджмент, перебувають майже на межі розвалу, наявне майно не завжди використовується раціонально, а трудові колективи позбавлені реального впливу на процеси в компанії. Після приватизації взагалі зникли добре відомі у видавничих колах Київська книжкова фабрика, й Київська друкарня наукової книги та деякі інші приватизовані поліграфічні підприємства.

Спад, який переживає видавничо-поліграфічна галузь, пояснюється не тільки загальноекономічними проблемами, а й багатьма факторами, пов'язаними з ігноруванням специфіки цієї важливої сфери економіки та культури з боку владних структур. Вітчизняна промисловість не виробляє не тільки друкарські машини, а й інші потрібні для друку компоненти: плівки, пластини, фарби тощо. Як наслідок, нині поліграфія цілком залежить від імпорту, а отже, для неї принципове значення має розвиток податкового і митного законодавства щодо створення законів, які стимулюють розвиток галузі. Висока собівартість і нестабільність економіки породжують невпевненість у завтрашньому дні, і, як наслідок, ціни на поліграфічні послуги шороку зростають на 20—30%.

Численні приватні, колективні поліграфічні підприємства та фірми, які здебільшого оснащені сучасною технікою й домінують на ринку етикеточної, пакувальної, рекламної та іншої комерційної продукції, останнім часом заглиблюються й у нішу газетного, журнального та книжкового виробництва. Саме приватники помітно підняли рівень якості поліграфічного виконання друкованої продукції. Але і вони не можуть істотно вплинути на зниження ціни на друкарські послуги, бо часто обтяжені потребою повернення кредитів чи інших запозичень, витрачених на закупівлю обладнання.

Могли б уплинути на ціну поліграфічних послуг, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної друкованої продукції законодавчі рішення про відновлення у переліку товарів критичного імпорту, які при ввезенні на митну територію України не оподатковуються, сучасного технологічного устаткування, запчастин, деяких поліграфічних матеріалів, що в Україні не виробляються, а також зменшення ввізного мита на них. Внутрішнє інвестування підприємств було б кращим, якби не існувало узаконеної системи попереднього кредитування виробником бюджету держави. Нині ж підприємства податки на додану вартість і на прибуток змушені сплачувати авансом — раніше, ніж продукція реалізується. Природно, що аванси можна було б спрямувати на модернізацію виробництва, на нові технології. Істотно вплинути на зниження ціни друку може створення реальної конкуренції між друкарнями, збільшення їхньої кількості та нарощування потужностей.

Цікава ситуація з приватизацією в поліграфічній галузі. Достатньо потужна видавничо-поліграфічна база, що залишилася у спадок від СРСР, приватизації не підлягала. З метою підвищення ефективності державного управління у системі видавничої підготовки, поліграфічного виконання і розповсюдження друкованої продукції на виконання Указу Президента України від 16 вересня 1998 р. "Про вдоскона-

лення державного управління інформаційною сферою", у відповідності із Постановами Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 1998 р. та від 26.11.1998 р. було утворено Державну акціонерну компанію "Українське видавничо-поліграфічне об'єднання" (скорочена назва ДАК "Укрвидавполіграфія"). Це — найбільша в Україні видавничо-поліграфічна компанія, яка забезпечує реалізацію узгодженої стратегії 27 поліграфічних, видавничих, книготорговельних, постачальницьких підприємств, а також трьох спеціалізованих науково-дослідних та проектних інститутів. Неможливість приватизації цих об'єктів неодноразово підкреслювалася в чисельних державних документах. Наприклад, в уже згаданій Постанові Верховної Ради "Про діяльність Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади щодо забезпечення свободи слова, задоволення інформаційних потреб суспільства та розвитку інформаційної сфери в Україні" наголошено "забезпечити неухильне виконання Постанови Верховної Ради України від 3 березня 1995 р. "Про перелік об'єктів, які не підлягають приватизації у зв'язку з їх загальнодержавним значенням". Звертається особлива увага на незмінність статусу державних підприємств, що включаються до складу державної акціонерної компанії "Українське видавничо-поліграфічне об'єднання" [6].

Однак спроби приватизувати поліграфічні об'єкти періодично робилися. Так, у переданому урядом на розгляд Верховної Ради проекті закону "Про державний бюджет на 2007 р." Кабмін запропонував Верховній Раді призупинити у 2007 р. дію Закону "Про перелік об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації" щодо 47 підприємств. Велика частина з них — підприємства поліграфічної промисловості: обласні видавництва та книжкові фабрики — які пропонувалося приватизувати. У реальному житті переважна більшість підприємств ДАК "Укрвидавполіграфія" ще до об'єднання були корпоративізовані, все їхнє майно належить господарським товариствам у формі відкритих акціонерних товариств.

Рішення Кабінету Міністрів України в цій ситуації було оригінальним. Уряд погодився з пропозицією Фонду державного майна стосовно передачі Міністерству освіти і науки повноважень з управління корпоративними правами держави щодо ДАК "Українське видавничо-поліграфічне об'єднання", ухваливши відповідну Постанову "Питання Державної акціонерної компанії "Українське видавничо-поліграфічне об'єднання" від 21 липня 2010 р.

Таким чином, потужну видавничо-поліграфічну структуру виведено з управління профільної урядової структури. Ситуація ускладнюється ще й тим, що матеріально-технічна база поліграфічних підприємств компанії застаріла і потребує оновлення. З часів СРСР централізовані капітальні вкладення на технічне переоснащення підприємств не виділялися, а обігових коштів підприємствам не вистачає, що не дає їм змоги власними силами вирішити питання технічного, технологічного переоснащення, заміни або поновлення засобів виробництва. Водночас підприємства вимушені сплачувати непомірний податок у розмірі понад 40%. Об'єднання фактично основного видавничого замовника, яким є освітяни, та поліграфічної бази логічне, але лише за умови централізованої підтримки держави.

Підсумовуючи, можна констатувати, що у видавничій справі роздержавлення фактично не відбулося. Кількість державних видавництв роками залишається незмінною. Те ж саме можна сказати і про державні видавничі організації. Щорічне кількісне зростання підприємств галузі відбувається за рахунок відкриття нових фірм. Як правило, вони належать до малого і, за деяким винятком, середнього бізнесу. Саме таке підприємництво домінує у розвиненому світі, як за кількістю робочих місць так і за принесеною часткою до

національної скарбниці. Відповідно владні органи роблять все можливе, щоб захопити підприємців. В Україні все відбувається з точністю до навпаки.

У більшості країн світу державні видавництва, якщо й існують, займаються лише виготовленням матеріалів про діяльність державних структур і відповідно фінансуються за їхній рахунок. Прогресивнішою, на думку автора, є конкурентна тендерна система виконання держзамовлень на виготовлення видавничої продукції. Мірилом є терміни, ціна й якість.

Крім того, держава, як засновник, і сама не проти забрати у видавництв свої дивіденди. Згідно з постановою Кабінету Міністрів 50% чистого прибутку підприємств, які знаходяться у державній формі власності, та їх дочірніх підприємств, забираються до бюджету як дивіденди (Постанова Кабміну України "Про затвердження Порядку і нормативів відрахування господарськими організаціями до загального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) за результатами фінансово-господарської діяльності у 2004 р. та щоквартально фінансово-господарської діяльності у 2005) [7]. Отже, вимиваючи обігові кошти, вона не сприяє рівноправній конкуренції державників з приватниками. Але незважаючи на подібну ситуацію, державні видавництва, становлячи на сьогодні ледь більше відсотка від загальної кількості, видають 4—5% найменшій кількості книжок. Отже, потенціал у видавництв ще є і реальною допомогою держави стала б якнайшвидша приватизація або точніше — роздержавлення на пільгових умовах для книговидавців. Мова в першу чергу йде про продаж або передавання в інший спосіб трудовим колективам об'єктів нерухомості та майна видавництв. Перестороги щодо можливого його перепродажу чи перепрофілюванню можна ліквідувати шляхом їх заборони. Враховуючи фінансовий стан країни, сподівання на державну підтримку примарні. Залишається тільки покладатися на внутрішні резерви та високу ефективність менеджменту.

Питання приватизації у редакційно-поліграфічній сфері, роздержавлення у друкованих засобах масової інформації стоять на порядку денному не один рік, але суттєвих зрушень не відбувається. Навпаки держава намагається посилити вплив на галузь. Такі дії розколюють видавниче середовище, ставлять суб'єктів підприємницької діяльності в різні економічні умови.

Список використаної літератури

1. *Історія* // Видавнича справа : [сайт] / Держкомтелерадіо України. — Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=34096&cat_id=34095 (28.10.03). — Назва з екрана.
2. *Бєбик В.* Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз : монографія / В. Бєбик. — К. : МАУП, 2005. — 440 с.
3. *Узагальнені дані Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції* // Видавнича справа : [сайт] / Держкомтелерадіо України. — Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=79538 (01.07.13). — Назва з екрана.
4. *Базиліук В.* Дослідження напрямків трансформації видавничо-поліграфічної галузі в умовах ринкових перетворень в Україні / В. Базиліук // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 4, Т. 3. — С. 221—224.
5. *Інформація про стан вітчизняного видавничо-поліграфічного комплексу України* // Видавнича справа : [сайт] / Держкомтелерадіо України. — Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=35703&cat_id=79677 (23.05.05). — Назва з екрана.
6. *Про діяльність Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади щодо забезпечення свободи слова, задоволення інформаційних потреб суспільства та розвитку інформаційної сфери в Україні*: Постанова Верховної Ради

України від 16.02.99 № 430-XIV // Сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=432-14>. — Назва з екрана.

7. *Про затвердження Порядку і нормативів відрахування господарськими організаціями до загального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) за результатами фінансово-господарської діяльності у 2004 р. та щоквартальної фінансово-господарської діяльності у 2005 р.:* Постанова Кабінету Міністрів України від 15.01.05 № 50 // Сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=50-2005-%EF>. — Назва з екрана.

В статье автор в историческом контексте анализирует формирование полиграфического бизнеса независимой

Украины, составной издательской отрасли, Исследуются приватизационные процессы, другие источники создания украинской полиграфии, основные факторы влияния на процессы создания и развития полиграфических предприятий.

In this article the author examines historical context of printing business formation in independent Ukraine as a part of the publishing industry. The privatization process is being investigated, as well as other sources of Ukrainian printing creation, the main factors influencing the formation and development of the printing business.

Надійшла в редакцію 6 серпня 2013 року